

# Η ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Άρης Ν. Πουλιανός

Διευθυντής των Ανασκαφών του Σπηλαιού Πετραλώνων

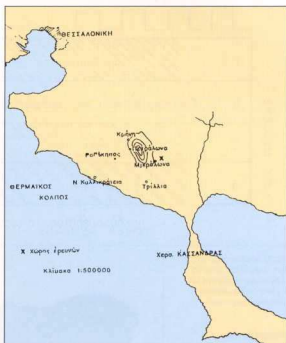
Η Παλαιολιθική εποχή είχε επισημανθεί στη Μακεδονία ήδη από τη δεκαετία του 1960 (S. Dakaris & E. S. Higgs, 1964), πριν αρχίσουμε τις έρευνες στα Πετραλώνα Χαλκιδικής το 1965.

Ειδικότερα όμως η **Κατώτερη Παλαιολιθική** στη Μακεδονία, και γενικότερα σ' όλη την Ελλάδα, ανακαλύφθηκε από τον γράφοντα στο Σπήλαιο Πετραλώνων (Α. Ν. Ρουλιανός, 1971).

Το Σπήλαιο βρίσκεται 46 χλμ. ΝΑ της Θεσσαλονίκης, στον πρώτο πόδα της χερσονήσου της Χαλκιδικής (βλ. σχετικό χάρτη). Σ' αυτό το Σπήλαιο αποκαλύφθηκε το 1960 ο αρχαιότερος Ορθός άνθρωπος στην Ελλάδα και σ' όλη την Ευρώπη, γνωστός ως **Αρχάνθρωπος** ο *Ευρωπαίος από τα Πετραλώνα*. Η ηλικία του διαπιστώθηκε ότι είναι περίπου 700.000 χρόνων, και διασταυρώθηκε με δέκα τουλάχιστον διαφορετικές μεθόδους (Α. Ν. Πουλιανός, 1980, 1982). Ο Αρχάνθρωπος έζησε στο 11ο γεωλογικό στρώμα του Σπηλαιού, σε μια πολύ παγερή περίοδο, την **Κρήνια παγετώδη περίοδο**, όπως έγινε πια γνωστή στη διεθνή βιβλιογραφία. Αποκαλύφθηκαν συνολικά, έως το 1983, 27 στρώματα με διαρκή κατοίκηση από τον παλαιολιθικό άνθρωπο μέσα και έξω

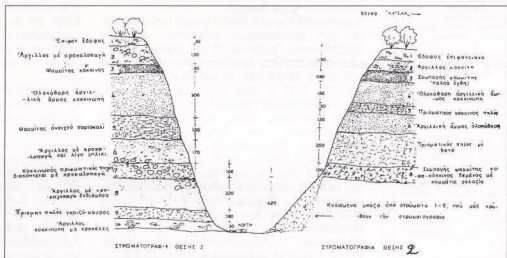
(κατά τις ζεστές περιόδους) από τη σπηλιά. Στη διάρκεια της γεωλογικής περιόδου των 27 στρωμάτων παρατηρούμε την ύπαρξη λίθινων και οστέινων εργαλείων, που αποτέλεσαν τη βάση του Πετραλώνιου

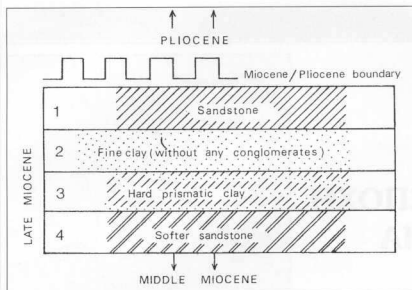
πολιτισμού, όπως αποκατέστηκε αργότερα. Πάρα πολλά λίθινα εργαλεία είναι αποδεδειγμένα δεξιόχειρα, γεγονός που υπαγορεύει ότι ο αρχάνθρωπος χρησιμοποίησε κάποιο είδος έναρθρου λόγου (Α.



Χάρτης της δυτικής Χαλκιδικής με τις θέσεις όπου διεξάγονται οι έρευνες.

Σχηματική στρωματογραφία των θέσεων των ευρημάτων.





Το "ανθρωπογενές" της δυτ. Χαλκιδικής είναι τα 4 ανώτερα στρώματα του Νεότερου Μειοκαινού δοσμένα σχηματικά.

Επίγραμμα Νο 100. Κοπράλιος ανθρωποειδούς (φυσικό μέγεθος).



## Βιβλιογραφία

- S. Dakaris & E. S. Higgs. *The Climate, Environment and Inhabitants of Stone Age Greece Part I*, 1964, σσ 199-244.
- A. N. Poulianos, "Petralona, a Middle Pleistocene Cave in Greece", *Archaeology*, Jan. 1971, vol. 24, No 1, σσ 6-11.
- A. N. Πουλιανός, Οι αρχανθρώποι του Σπηλαίου Πετραλώνων. Εκδόσεις της Βιβλιοθήκης της Ανθρωπολογικής Εταιρείας Ελλάδος, αρ. 3, Αθήνα 1982.
- A. N. Πουλιανός, "Ο αρχανθρώπος είναι αυτόθρον", *Ανθρώπος*, τ. 7, σσ 7-11, Αθήνα 1980.
- A. N. Πουλιανός & N. A. Πουλιανός, "Πλειστοκαινική κτηνογόει ελεφάντιν στην Ελλάδα", *Ανθρώπος*, τ. 7, σσ 108-121, 1980.
- Nickos A. Poulianos, "Osteological data of the Late-Pleistocene Elephant of Perdikias", *Ανθρώπος*, τ. 11, σσ 49-80, 1984.
- S. L. Gawarecki et al., *Univ. of S. Carolina*, Columbia, 1983: "Paleomagnetic studies on the Perdikias Elephant Section Sediments Northern Greece", *Anthropos*, v. 10, σσ 93-104.
- A. N. Πουλιανός & N. A. Πουλιανός, "Νέα Μεσοκαινική Πανίδα στο Μεκράλινα", *Ανθρώπος*, τ. 5, σσ 3-41, 1973.
- A. N. Πουλιανός, "Ο χώρος της ΝΑ Ευρώπης και η εμφάνιση του ανθρώπινου γένους", *Ανθρώπος*, τ. 6, σσ 9-19, 1979.
- A. Πουλιανός, "Η εξέλιξη της Λεπτομερής από το Μειοκαινό και εώς", *Ανθρώπος*, τ. 9, σσ 93, 1982.
- Νίκος Πουλιανός, "Οστέινα εργαλεία από Τράλιμα, Περίδικα, Πετραλώνα", *Ανθρώπος*, τ. 9, σσ 96, 1982.
- P. F. P. Ruesch & H. Albertini, "Dietary Patterns of Early Hominid: Evidence from abrasion of teeth", *Ανθρώπος*, τ. 9, σσ 15, Αθήνα, 1982.
- A. N. Πουλιανός, "Ο Πετραλώνας Αρχανθρώπος ήταν διεσπασμένος", *Ανθρώπος*, τ. 4, σσ 147-151.

γνητισμού της Γης", που διευθύνεται από τον καθηγητή Alain Nairn (Ersi Gawarecki et al., 1983). Η ανακαλυφθείσα εργαλειοτεχνία γύρω από τον σκελετό του ελεφάντα είναι εξαιρετικής σημασίας, διότι ως το 1980 που πρωτοδημοσιεύτηκε ήταν η αρχαιότερη στην Ευρώπη, και ίσως αρχαιότερη κι από τη λιθοτεχνία της Αφρικής.

Στην ανίχνευση της Παλαιολιθικής της Μακεδονίας παρουσιάζουμε επίσης, εν συντομία, άλλη μια θέση από τις πάρα πολλές που υπάρχουν στο χώρο: αυτήν των Μικραλώνων της δυτ. Χαλκιδικής, που ίσως είναι και η σημαντικότερη απ' όλες τις παραπάνω για την Ανθρωπογένεση.

Στο χώρο των Μικραλώνων διεξάγαμε έρευνες από το 1968. Ανακαλύψαμε εκεί νέα, για την Ελλάδα, μειοκαινική πανίδα με πολλά είδη ζώων, τα οποία ως τότε εθεωρούντο ανύπαρκτα στον ελλαδικό χώρο, μια και "δεν είχαν παρατηρηθεί" στο Πικέριον, στη Σάμο κ.α. (Α. N. Πουλιανός & N. A. Πουλιανός, 1978).

Στην επετηρίδα ΑΝΘΡΩΠΟΣ (1976-1980) δίδεται λεπτομερής γεωλογική μελέτη των στρωμάτων του Ανώτερου Μειοκαινού, καθώς και ζωολογικός προσδιορισμός των νέων ειδών. Τα τέσσερα τελευταία στρώματα (που δίδονται σχηματικά στο σχέδιο 3) ονομάζονται το "Ανθρωπογενές" της γης μας, διότι περιέχει στοιχεία πρώτης εμφάνισης ανθρώπου στην υψηλή, αρχαιότερη από εκείνη της Αφρικής.

Τα στοιχεία αυτά είναι κυρίως η εργαλειοτεχνία (λίθινα και οστέινα του Μειοκαινού) που πρωτοπαρουσιάσαμε στα δύο Διεθνή Συνέδρια των Πετραλώνων το 1982 (Α. N. Πουλιανός & N. A. Πουλιανός, 1982).

Η λεπτομερής γεωλογική μελέτη της θέσης αρ. 21 των ανασκαφών μας (βλ. σχέδιο αρ. 2) χρονολογούσε με ακρίβεια την πανίδα και τα εργαλεία του Ανώτερου Μειοκαινού 11 με 12 εκατομμύρια χρόνια πριν. Η ηλικία αυτή επιβεβαιώθηκε με τη μέθοδο του Παλαιοανθρακίου στο Πανεπιστήμιο της Ν. Καρολίνης των Η.Π.Α. (Α. N. Πουλιανός, 1979). Την πανίδα περιγράψαμε βασικά ως πανίδα στέπας, αλλά και σαβάνας. Ανάμεσα στους κοπρόλιθους της πανίδας αυτής διακρίνουμε και κοπρόλιθο που ανήκει σε όρθιο ανθρωποειδή της περιόδου (εικ. 50). Ανάλυση του περιεχομένου του κοπρόλιθου από τη NASA των Η.Π.Α. (Dr. A. Toussimis) απέδειξε ότι ο ανθρωποειδής του καιρού εκείνου ετρέφοντο με άφθονο κρέας ζώων και πουλιών, αλλά και με πολύ σκληρούς καρπούς της σαβάνας της Χαλκιδικής (P. F. Ruesch & H. Albertini, 1982).

Τόσο τα Μειοκαινικά όσο και τα Πλειοκαινικά και τα Πλειστοκαινικά δεδομένα των ανασκαφών που παρουσιάζουμε αποδεικνύουν ότι η γη της Μακεδονίας έπαιξε κυρίαρχο ρόλο στην εξέλιξη του ανθρώπου και του πολιτισμού του, αλλά και στην εμφάνισή του επί της γης κυρίως από κάθε άλλο μέρος της οικουμένης.

Όλα τα ευρήματα των ανασκαφών μας εκτίθενται στο Ανθρωπολογικό Μουσείο των Πετραλώνων, που έκτισε η Ανθρωπολογική Εταιρεία Ελλάδος με δική της χρημάτια και είναι το μόνο Ανθρωπολογικό Μουσείο της χώρας εν λειτουργία, σε καθημερινή βάση.

N. Πουλιανός, 1977), σημαντικό βήμα στην εξέλιξη των Ανθρωποειδών.

Ίσως το πιο σημαντικό ίχνημα του Πετραλώινου είναι η ανακάλυψη ίχνημα φωτιάς, ηλικίας περίπου 1 εκατομ. ετών (αρκητή ποσότητα στάχτης και καμένα οστά), που είναι, μέχρι τώρα, τα αρχαιότερα ίχνη φωτιάς στη γη μας. Όλα αυτά τα ευρήματα βρίσκονται σήμερα στο Ανθρωπολογικό Μουσείο Πετραλώνων.

Η συνεχής κατοίκηση των 27 στρωμάτων του Σπηλαίου έθεσε το ερώτημα: "πώς και πότε πρωτοπήκε ο άνθρωπος στη σπηλιά;" Η ερώτηση μας υποχρέωσε να βγούμε έξω από το Σπήλαιο και να αναζητήσουμε τα ίχνη των προγόνων των Αρχανθρώπων.

Η ανίχνευση του ελλαδικού χώρου μας οδήγησε σε ίχνη παλιότερων ανθρώπων από τον Αρχανθρώπο. Τα ίχνη αυτά τα βρήκαμε στο λεκανοπέδιο της Πτολεμαϊδας, στο νομό Κοζάνης, εκεί που η ΔΕΗ βγάζει το κάρβουνο. Τον Οκτώβριο του 1977, σ' έναν από τους αμμόλοφους του λεκανοπέδιου της Πτολεμαϊδας, κοντά στο χωριό Περίδικα, βρήκα ολόκληρο το σκελετό "σφαιραισμένου" από κτηνογούς ελεφάντα του τέλους της Πλειοκαινικής περιόδου (Α. N. Πουλιανός & Νίκος Α. Πουλιανός, 1980), ηλικίας περίπου 3 εκατομμυρίων χρόνων. Ο χώρος με τον σκελετό έβριθε από λίθινα εργαλεία, ιδιαίτερα χαλαζιάκα, αλλά και οστέινα. Το είδος του ελεφάντα, όπως διαπιστώθηκε από τον Νίκο Πουλιανό (1984), είναι *Elephas* (Palaeoioxodon) aff. antiquus. Την πλειοκαινική ηλικία του ελεφάντα επιβεβαίωσε το Εργαστήριο του "Παλιομα-